

NIETZSCHE VE MODERN İNSANIN SONU

Faruk Kökoğlu

Modern insan aynı zamanda en ilkel insandır da. İnsanlık tarihi, Tevrat'ın Adem'inden Darwin'in evrimine, Babil'de kule yapıp insanlara kendi dillerini empoze etmeye çalışan Samioğulları'ndan zamanımızın ırkçı, sömürgeci ve emperyalist güçlerine, Sokrat ve Platon'dan Hegel ve Freud'a, İncilin İsa'sından Joyce'un Ulysess'sine kadar hep modern insan tiplmeleriyle karşı karşıyadır.

Peki kimdir bu modern insan? Veya nedir insana modern damgasını vurduran özellikleri? Asırların birikimiyle her yeni asırdan miras aldığı yükünün ağırlığı altında ezilip yirminci yüzyılda çöküveren insan ne taşıyordu sırtında? Batı insanını daha fazla ilgilendiren bu sorulara, en içkin bir cevap ancak bir Batılı gözyle verilebilir. Her ne kadar Batılı düşünürler bu içkinlik kuralına riayet etmiyorlarsa da, bu husus çok önemlidir. Bu yüzden, modern Batıya sırtını dönüp kendi Stoacıları ve Doğu kültürü öğelerinin sentezine yönelmiş bir Batılı olarak, Nietzsche'nin nazarıyla modern insanı irdelemenin faydalı olacağı kanaatindeyim. Ve sonuç olarak, modern insan tiplmelerine ve Nietzsche'nin çizmiş olduğu alternatif insan tipine göre Doğu insanının konumunun ne olduğunu sorunsallaştırmak istiyorum. Nietzsche'nin ideal insan tipi, Heidegger ve Hitler gibi modern insan tipleri midir? Foucault, Deleuze ve Gorbachev gibi postmodern insan tipleri midir? Yoksa, Nietzsche'nin çok saygı duyduğu analar, ideal düşünür ve lider tiplerini hâlâ doğurmadılar mı? Ya biz Doğulular, Batı'da insanın sonunun konuşulduğu zamanımızda, biz insanı çoktan aştık mı? Yoksa onu tanımaya yeni mi başlıyoruz?

Nietzsche felsefesi çok sesli, anlaşılması zor ve çoğunlukla yanlış anlaşılmiş bir felsefedir. Nietzsche'yi okurken yapılacak en güzel şey, belki de Deleuze'un yaptığı gibi, hiçbir şey anlamaya çalışmamak, sadece Nietzsche'nin içinde bulunduğu atmosfere girebilmektir. Bu yüzden Deleuze, Nietzsche okuyucularını

uyarır ve der ki, eğer okuyucu Nietzsche'nin hislerini paylaşamazsa, 'Nietzsche ve okuyucusu arasında hiçbir olumlu bağ kurulamaz ve Nietzsche ya bir nihilist veya daha kötüsü bir faşist, en iyi ihtimalle de anlaşılmaz, dehşet saçan bir peygamber' olarak görünür.¹ Modern insanın incelemesinde, felsefe ve edebiyat, delilik ve dahilik arasındaki çok ince çizgide bir düşünür olarak Nietzsche'yi seçmemin sebebi, onun insanı, ve özellikle Batı insanını, Batı'da ilk ve en köklü bir şekilde sorgulamış olmasıdır. Nietzsche, yirminci yüzyılın ilk basamağına delice bir iştihakla oturup sadece kendini ve sırtındaki yükünü sorgulamakla kalmamış, kendi dış güç felsefesi yordamıyla insandaki tüm duygu ve hislerin krokisini çizmiş ve Spinozadan ödünç aldığı kavramsal analizleriyle karşılaştığı tüm farklı insan tiplerine girerek, o tiplerin varabilecekleri en uç noktaları belirlemeye, akibetlerini kestirmeye çalışmıştır.

Artık yaşlanmış olan insanın, Nietzsche'ye göre en ağır yükü belki de insana hep ulaşılması imkansız hedefler çizen, onun içkin ve empirik kabiliyetlerine set çekip üretkenliğini sınırlayan, köleliğe veya hazıra konmuşluğa artıran kendi tarih, kültür ve dil birikimidir. Bu bağlamda, Nietzsche'deki Tanrının ölümü motifi, insanın sonu temasından ayrı olarak düşünülemez. Zaten, tarih boyunca, insanın en büyük hedefi tanrıya benzemek, tanrının yerini alabilmek, tanrılar yaratmak veya birşeyleri tanrılaşdırmak değil miydi? Veya diyalektik ve antropolojik manada, insanın kaderi ne tanrı e de insan olamadan yok olup gitmek değil miydi? Deleuze'un da tekrar tekrar ifade ettiği gibi, tanrının ölümü teması sadece insanın ölmesiyle ve insanın egosunun parçalanıp dağılmasıyla tam hedefine varabilecektir.

Nietzsche, Batı insanını tanımlarken, genel olarak tüm varlıklarda belirlediği dış güç (force/fors) ve iç güç (power/puissance) ayrımından yola çıkar. Mesela bir çiçeği oluşturan iç güç, çiçeğin bir nevi programı olan, ve sadece çiçek olmaya ve neslini devam ettirmeye iştihakı olan çekirdeğindeki güçtür. Çiçeği etki eden dış güçler arasında güneş ışığı ve ısı, su, toprak vesair sayılabilir. Çiçeği koparmaya yönelen bir el, veya önüne geleni alıp götüren bir sel de dış güçlerdir, ama bu ikinci gruptaki dış güçler, birinci gruptaki aktif, yapıcı ve müspet güçlere nazaran tepkisel yıkıcı ve menfi olanlardır. Nietzsche, dış güçleri nitelik yönünden aktif ve tepkisel (reaktif) diye ikiye ayırırken, nicelik yönünden ise iç güç sadece iki vazifeye mükelleftir: Dışardan gelen güçleri kabul etmek veya reddetmek, onlara evet veya hayır demektir. Bu iç ve dış güçlerin nitelik ve nicelik yönünden farklı kombinasyonları mevcut ve olabilecek tüm insan tiplerini betimler aynı zamanda. Nietzsche'nin her zaman hayalini kurduğu ancak hayatı boyunca hiç karşılaşmadığı ideal insan tipi pasif bir iç-güce sahip, ve daima dışardan gelen aktif dış güçlere adeta onlara taparcasına

1 Deleuze, G. *Nietzsche and Philosophy*. İngilizceye Çeviren: Hugh Tomlinson. Londra: The Athlone Press. 1983, s. xii.

açıktır. Nietzsche insanı, inanılmaz bir pasiflik içerisinde egosunu tamamen aktif dış güçlere teslim etmiştir. Nietzsche'ye göre, bir çiçek tohumunun sadece ve sadece bir çiçek olmaya, ve kendini var kılan hayatın tezahüründe türünün en mükemmel bir aynası olmaya çalışması gerektiği gibi, insan da sadece ve sadece insan olmaya çalışmalı ve insanın tabiatı neyi gerektiriyorsa onu yapmalıdır: Savaşmak gerekiyorsa en ön safta savaşmak, sevmek gerekiyorsa herkesten fazla sevmek, ölmek gerekiyorsa herkesten önce ölmek. Ama insana bu gerekliliği söyleyecek, insan olmanın neyi gerektirdiğini söyleyecek, ne tanrıdır, ne toplumdur, ne anne-babasıdır, ne atalarıdır, ve en önemlisi, ne de insanın kendisi.² İnsan, neye muktedir olduğu henüz keşfedilmemiş bir varlıktır Nietzsche için.

Biraz Spinoza'yı biraz da Vahdet-Vücut'u çağrıştırır bir yaklaşımla. Nietzsche'ye göre insan bir bütünün parçasıdır, 'insanın varlığını yargılayacak, ölçecek, mukayese edecek veya mahkum edecek hiçbir şey yoktur; aksi takdirde bu, Bütünün dışında hiçbir şey olmadığından, bütünü yargılamak, ölçmek, mukayese etmek veya mahkum etmek anlamına gelir.³

Nietzsche'nin tabiatçılığı tartışılmaz bir konudur. O, insanı nihilizme iten ve varlığı reddettirerek insanı tepkisel ve menfi dış güçlere teslim eden tanrı ve tarih anlayışına, hayat şuuru uğruna şiddetle karşı çıkar. Enfusi seyahatinin bir mertebesinde 'Ene-l'Hak' deyip Hak'ta kaybolmak isteyen Hallac-ı Mansur ile, kendi egosuyla birlikte tanrıyı öldürüp afakla, tabiatla, bir olmak isteyen Nietzsche'yi ayıran, bu çok ince tabiatçılık çizgisidir. Ancak Nietzsche bu tabiatçılığının yanı sıra, doğu insanının batı insanına üstün gelen bir vasfını da keşfeder. Mesela Deccal isimli kitabında, Nietzsche İslâmı, insana verdiği değer yönünden Hristiyanlıktan çok daha üstün görür ve kendisini bir Batılı olarak, İslâm'a kendi geçmişinden daha yakın hissettiğini itiraf ederek Hristiyanlığa şöyle sitem eder:

Hristiyanlık bizi eski (Yunan ve Roma) kültürünün mahsulünden mahrum etti, ve daha sonra bizi İslâm kültürünün mahsulünden de mahrum etti. Bize gerçekten Roma ve Yunandan çok daha fazla yakınlığı olan, bizim duyu ve zevklerimize daha fazla hitap eden İspanya'daki o güzelim Fas kültürünün dünyası (ne tür ayaklarla olduğunu söylemeyeceğim) ezilip yok edildi. Niçin? Çünkü o kültür özünü asil, erkekçe içgüdülere borçluydu; çünkü o kültür, Faslı hayatının nadir bulunan ve zarif şaşaasıyla bile hayata Evet demişti.

Daha sonra haçlılar, önünde saygıyla eğilip yüzlerini tozlara bulamaları gereken bir kültürle savaşılar. O öyle bir kültürdü ki, belki de bizim on dokuzuncu asrımız bile ona nazaran çok fakir ve çok geç kalmıştır.⁴

2 F Nietzsche, *Twilight of the Idols*. Editör: W. Kaufmann, *The Portable Nietzsche*. Londra: Viking Penguin Inc., 1982, s. 500.

3 A.g.e., ss. 500-1.

4 F Nietzsche, *The Antichrist*, a.g.e., s. 652.

Oryantalist sosyolog Brian S. Turner da *Orientalism, Postmodernism and Globalism* (1994) adlı eserinde, Nietzsche'nin Hristiyanlığı eleştirisinde İslâm kaynaklarından yararlanmış olması ihtimali üzerinde durmaktadır. Nietzsche'nin Dante ve Veda şairlerinin yetişemeyeceğini iddia ettiği Zerdüşt'ü de bir Doğuludur. Eski Farslı, şair ve savaşçı bir bilge. Gerçek insanlıktan uzaklaşmış Batı insanına ancak bir Doğulu insanlığı yeniden öğretebilirdi, ve ancak bir Doğulu onun üstesinden gelebilirdi.⁵

Batı insanının kişiliğinin oluşumunda hep negatif ve reaktif dış güçler hakim olmuştur. Ta Hristiyanlık öncesinde, Yunanlılar bizzat varlığı negatif bir imajla fazlalık ve taşma olarak nitelmişler, varlığı bir suç olarak görmüşler. Hristiyanlık bu negatif imajı en uç noktasına taşımış; varlık artık suç olmaktan çok suçlunun bizzat kendisi olarak görülmüştür. Nietzsche'nin tüm çabası, tam manasıyla yapıcı ve aktif güçlerin hakim olduğu hiçbir şekilde varlığı suçlamayacak bir sorumsuzluk duygusuna ulaşabilmek yönündedir. Deleuze'un ifadesiyle,⁶ 'Varlığın bir anlamı var mıdır?' sorusu Nietzsche'ye göre, felsefenin, hem en empirik hem de en deneysel olan, en birincil sorusudur. Çünkü, sonuçta 'Adil olan nedir?' demek olan bu soru Nietzsche felsefesinin özünü oluşturan hem iç ve hem dış güçleri harekete geçirir. Dikey bir ekseninde dış güçlerin ortaya çıkardığı yorum (interpretation) ve yatay bir ekseninde iç güçlerin otoritesinde gelişen değer yargıları veya değerlendirme (evaluation) Nietzsche'nin köktenci felsefesinin iki ana bileşenidir. Nietzsche, göstergibilime (semiology) üstün tuttuğu 'güçbilim' (semiology) diyebileceğimiz bir yöntemle iyi bir yorumcudur; kendi değer yargılarını da bir amaç olmaktan çok bir araç olarak görür. Nietzsche, kalıcı olmayan ve çoğu zaman trajik olan değer yargılarıyla, onların ne tür dış güçleri celbedeceğini anlamaya çalışır. Deleuze, Nietzsche'nin yorumlama ve değerlendirmesini 'zar atma' ile nitelendirir. Nietzsche zar tutmasını, hile yapmasını bilmez. O her iki zarını aynı anda, içkinliği temsil eden ve tabiat ve insanın kendi bedeniyle alakalı zemine rastgele atar. İki zarın da, zemin üzerinde sıçrayıp yuvarlandıktan (çokluktan) sonra ortaya çıkardıkları kombinasyon (birlik, ama çokluk içerisinde çıkmış bir birlik) artık Nietzsche'nin severek rıza göstereceği katedir. Zar atan düşünürler çoktur ama hiçbiri Nietzsche gibi kaderine rıza göstermez: Kimisi zar tutar, kimisi önce zemine zarının birini atar ve sonra ikincisini kafasında belirler, kimisi de arzu ettiği kombinasyon gelinceye kadar zar atmaya devam eder. Nietzsche'in bu kaderci farkı onu trajik yapan en önemli husustur.

Nietzsche hiçbir zaman metafizik, psikoloji, tarih, bilim, din ve ahlaki saldırısının ilk hedefi olarak görmez. Batıda bunların özünü oluşturan, ve Batı düşüncesinin soy köksel ögesi olan 'nihilizm' ve 'intikam ruhu' gibi tepkisel ve

5 Bkz. F. Nietzsche, *Ecce Homo*, Londra: Penguin, 1992, ss. 76, 98.

6 Bkz. G. Deleuze, *Nietzsche and Philosophy*, Londra: The Athlone Press, 1983, s. 18.

negatif güçlerdir onun ilk hedefi. Bu yüzden, Nietzsche'nin nihilizme ve Freud'un sonradan kendi Oedipus kompleksiyle destekleyeceği intikam ruhuna karşı mücadelesi, Deleuze'un yorumuyla, 'metafizik'in tersine dönmesi, tarihin insanlık tarihi olarak sona ermesi, ve bilimlerin başka bir şekilde dönüşmesi anlamına gelecektir.⁷ Avrupa, Nietzschenin Fransızca *ressentiment* kelimesiyle tanımladığı ve intikam duygusunu beraberinde getiren 'hınçlılığı' Musevilikten ödünç almıştır. Hınçlı insan tiplmesi, tepkisel dış güçlerin aktif güçlerden daha büyük bir güç oluşturması şeklinde değildir asla. Tepkisel güçlerin birbirlerini desteklemek gibi bir hususiyeti yoktur. Onlar sadece aktif güçlerin faaliyetini engellemek suretiyle baskın hale gelirler. Bir su cetveliyle bir bitkinin suyunun kesilmesi gibi. Bu reaktif güç bitkinin doğal gelişimini engeller. Bu engelleme, yapmak değil yıkmaktır. Bin tane reaktif güç bir araya gelse zayıf bir tek aktif güce mukabil gelemes. Nietzsche için, tepkisel güçlerin kemiyetçe, sayıcı çokluğunun hiçbir değeri yoktur.

İnsanda tepkisel güçlerin hakim olduğu hınçlılık (*ressentimentant*) durumunda, insan eylem yapamaz hale gelir. Tepkisel güçler insanın eylemlerini kontrol altına alır ve yönetir. İnsan bu hakim reaktif dış güçlere pozitif olan fitri tepkisini de gösteremez. Belleğinde derin iz bırakan reaktif güçlerin etkisiyle her şeyi suçlar ve içinde gizli bir intikam hissi gelişir. Bu his aslında büyük bir buluşmuş gibi Freud'un bilinçaltı diye isimlendirdiği Oedipal olgudur. Nietzsche'ye göre bilinçaltı (negatif bilinçaltı), pozitif bilinçaltına nazaran ikincildir ve tepkisel güçlerin bellekte sonradan oluşturduğu ve zamanla unutulduğu zannedilen kalıcı negatif izlerden başka bir şey değildir. İnsan'ın pozitif olan özü, ne hipnoz, ne beyin yıkama, ve ne de genetik müdahale ile değiştirilemez; değiştirilse bile ortaya çıkan bu yeni tip kısırdır ve geri gelmez, Nietzsche'nin kavramsallaştırdığı 'ebedî dönüş' nimetinden faydalanamaz.⁸ İnsanın bilincinde olduğunu zannettiği kendi iç gücünün yarattığı hiçbir şey yoktur. Reaktif insanın bilinçlilik hali, kendi iç gücünden gelen bir olgunun bilincinde olmak değil, kendine etki eden reaktif dış güçlerin bilincidir: Bir kölenin sadece efendisinin bilincinde olması gibi reaktif dış güçlerin belliliği istila etmesi halidir. Nietzsche bu yüzden Hegel'in diyalektik düşüncesine, köle ahlakı der. Diyalektikğin özü zaten hep başkalarının bilincinde olmaktan geçer, ve başkalarını reddederek var olmayan varlığını sürdürmeye çalışır; var olmak için başkalarının varlığına muhtaçtır. Hegel'in köle ahlakı, 'efendi haksızdır, o yüzden ben haklıyım' gibi garip bir mantukla, efendinin haksızlığını, ortaya koymaktan aciz olduğu kedi haklılığının bir delili olarak gösterir. Nietzsche'nin efendi ahlakında ise, kişi önce kendi haklılığını ortaya koyar ve bu haklılığı diğerlerinin haksızlığına delil gösterir. Hegelci bir zihniyet, sürekli başkalarının kendinden fark-

7 A.g.e., s. 35.

8 Pozitif bilinçaltı, Deleuze ve Guattari'nin psikoanalize alternatif olarak sundukları Şizoanalizin en önemli ögesidir.

lılığıyla uğraşırken; Nietzsche'nin varlığı ve hayatı onaylayan düşüncesinde, insan müspet bir tavırla sadece kendi farklılığını ve kendi iyi mezzetlerini ortaya koyar ve bu farklılığıyla kıvanç duyar. Başkalarının noksanıyla, fazlasıyla ilgilenmek gibi bir hataya düşüp, kendini tepkisel dış güçlere teslim etmez.

Tepkisel dış güçlerin baskın olduğu hınçlılığın bir evrimi söz konusudur. Bu evrim sırasıyla aktif bir dış gücün engellenmesiyle ortaya çıkan 'yalanlama', o aktif gücün suçlu tutulmasından doğan 'değersizleştirme', ve son olarak ta aktif dış güce mukabil gelen değerlerin tersine çevrildiği 'reddetme' evrelerinden oluşur. Nietzsche'nin haham psikolojisi olarak adlandırdığı bu evrim sonucunda, hınçlılık ruhu hayatı onaylamanın ve hayatın mükemmelliğinin çirkin gözükeceği yeni bir bakış açısı, yeni bir dünya yaratır. Deleuze'a göre haham burada reaktif güçlerin bir parçası değil, onların suç ortağıdır. Haham reaktif güçlerin hakim gelmesine bağladığı başka emeller besler, ve sadece onları gerçekleştirmek peşindedir. Hınçlılığın evrimi kurgusal olmasına rağmen, engellemiş olduğu aktif dış gücü gerçek bir değişime maruz bırakır. O aktif dış güç kendi içine döner ve kendine rakip bir tavırla reaktif, tepkisel bir güç haline alır. İşte bu aktif gücün içe dönmesi ve tepkiselleşmesi, Nietzsche'nin Hristiyanlık psikolojisiyle özdeşleştirdiği 'menfi şuuru' (bad conscience) ortaya çıkarır. Sonradan tepkiselleşen aktif güç artık sadece acı üretir ve menfi şuurlu rahibin dışardan ilk müdahalesiyle, bu acıyı bulaşıcı bir hastalık gibi kat kat artırarak yayar; ta duyulaşım tinselleyinceye kadar derinleştirir. Tinselleyen acı rahibin ikinci bir müdahalesiyle, sırasıyla suçluluk, korku ve ceza duygularına dönüşür. Birey artık kendini bir günahkâr olarak görür. Günahlarının affı için herşeye razıdır. Bu da, İsa'nın çarımha gerilmesine bir yorum getirir: İsa tüm insanlığın günahlarına karşılık olarak ölmüştür; o herkesin cezasını çekmek fedakârlığını göstermekle tüm insanlığın kurtarıcısıdır. Bunun da birey için bir bedeli vardır elbette: dine, dinin temsilcilerine, devlete ve topluma karşı asla ödenemeyecek bir borçluluk duygusu. Sonuçta bu psikoloji, köleleştirilmiş nihilist insan tipini ortaya çıkarır.

Nietzsche'nin *Böyle Buyurdu Zerdüşt* kitabındaki negatif nihilizmi temsil eden 'en çirkin adam' motifi, bu haham-rahip psikolojisini dramatize eder. En çirkin adam, önce hayata zıt idealler yaratıp nihilist bir tanrıyı bu ideallerinin başına oturtur. Ve sonra da artık tahammül edemediği bir tanrıyı öldürür. Zerdüşt tanrının katili olan en çirkin adamı mağarasına çağırır ve ona der:

Seni ifade edilemez şey, sen beni kendi yoluna karşı uyardın. Buna karşılık olarak ben de sana kendi yolumu öveceğim. ...Sen, ey kendini sürgün etmiş sürgün, sen insanlar ve insanların acıları arasında yaşayamadın mı? Öyleyse benim yaptığım gibi yap. Böylece benden (birşeyler) öğrenirsin; sadece yapan öğrenir. Ve öncelikle benim hayvanlarımla konuş. En gururlu hayvan ve en zeki hayvan – onlar her ikimiz için de doğru öğüt vericilerdir.⁹

9 F Nietzsche, *Thus Spoke Zarathustra*. Editör: W. Kaufmann, a.g.e., ss. 376, 379.

Nietzsche'de, tanrının ölümü motifi değer yargısı olmaktan ziyade, mevcut dış güçlerin ortaya çıkardığı bir yorumdur. Çünkü Batıda tanrının ölümü motifi ilk defa Nietzsche ile ortaya çıkmaz. Hegel'de de bulmak mümkündür aynı motifi: Hegel'in, Kierkegaard'ın ifadesiyle, insanı tanrılaştırması, veya Russel'in ifadesiyle, devleti tanrılaştırılması hadisesi, tanrının ölümünü çağrıştıran bir güçtür. Tevrat'ta, dünyayı altı günde yaratan tanrının, yedinci gün uyuyarak, kendi otoritesini insana kaptırması da bir tanrının ölümü hadisesidir. İsa'nın tanrının oğlu olarak adlandırılmasıyla tanrının kendi yüce meziyetinden insana ait bir mezkiye düşmesi, ve sonra tanrılaştırılan İsa'nın çarmıha gerilmesi, ayrı ayrı tanrının ölümü hadiseleridir. Deleuze da insanın tanrılaşmasını veya tanrının insanlaşmasını tanrının ölümünden pek ayırt etmez.¹⁰ Nietzsche daha sonraki bir eserinde tanrının ölümüne şöyle bir açıklama getirir: 'En büyük yeni olay-yani "Tanrı ölmüştür," yani Hristiyanlığın Tanrı inancı inanılmaz olmuştur-daha şimdiden Avrupa üzerine ilk gölgelerini düşürmeye başlıyor.'¹¹ Diyebiliriz ki, tanrının ölümü, aynı zamanda özünde nihilizm olan Avrupa insanının da ölmesi demektir. Yani artık insan üstesinden gelinmeli, istinsan veya insanüstü (Übermensch/Overman) yaşamalı: 'Tanrı öldü: şimdi biz insanüstünün yaşamasını istiyoruz./ Bugün, en çok kaygı duyanlar "İnsan nasıl muhafaza edilmeli?" diye soruyor. Ama Zerdüş, "İnsanın üstesinden nasıl gelinir?" diye soran ilk ve tek kişidir.'¹²

İnsanüstü'ne geçmeden önce, Zerdüş Böyle Buyurdu kitabında Nietzsche'nin ikinci bir insan tiplemesi de reaktif nihilizmi simgeleyen yüce insandır (höhere Mensch). Yüce insanlar, tanrının ölümünü fırsat bilip, ondan boşalan otoriteye sahip çıkmak isterler. Zerdüş onları kendine çekebilmek için övgü dolu sözler sarfeder, ve onları tavsiyeleriyle bu nihilist emellerinden vaz geçirmeye çalışır:

Siz yüce insanlar, küçük erdemlerin, küçük ihtiyatların, kum tanesi kadar hesabın, karıncaların süprüntülerinin, sefil hoşnutlukların, "en büyük sayının mutluluğunun" üstesinden gelin! Feragat etmektense umutsuz kalın. ...Kapasitesiniz üzerinde hiçbir şeye azmetmeyin. Bugün benim için hiçbirşey dürüstlükten daha kıymetli ve daha nadir olmadığından, orada kendinize iyi dikkat edin, yüce insanlar! ...Eğer yükseğe çıkmak istiyorsanız, kendi bacaklarınızı kullanın. Kendinizi yukarılara taşıttırmayın; başkalarının sırtına veya başına oturmayın. ...¹³

Ama zerdüş ne yaptıysa da boş kalır. Yüce insanların gözleri yükseklerde olduğundan, Zerdüş onları bir türlü yola getiremez: "Bir şey, ne kadar yüce bir

10 Bkz. Deleuze, a.g.e., s. 156.

11 F. Nietzsche, *The Gay Science: Book V*. Editör: W. Kaufmann, a.g.e., s. 447.

12 F. Nietzsche, *Thus Spoke Zarathustra*. Editör: W. Kaufmann, a.g.e., s. 399.

13 A.g.e., 399-90, 401, 402.

tiye sahip olursa, o kadar az başarılı olur. Siz yüce insanlar, hepimiz çuvallamadınız mı?'¹⁴ Zaten yüce insanlar Zerdüş'tün mağarasına ilk ziyarete geldiklerinde ondan şu sözleri işitmişlerdi: 'Ey misafirlerim, siz yüce insanlar, size sade ve açık bir Almanca'yla ifade edeyim. Ben bu dağlarda sizler için beklemiyordum.'¹⁵ Zerdüş'tün günlerce yolunu beklediği ama bir türlü göremediği, elbette insanın üstesinden gelecek olan insanüstü idi.

İnsanüstü veya üstinsan müphemliği yüzünden çok tartışmalara konu olmuş, ve Zaman zaman alaycı bir ifadeyle İngilizceye superman olarak çevrilmiştir. Nietzsche'nin Amerikalı yorumcusu Kauffman bu yanlışlık üzerinde durur ve şöyle izah eder insanüstü'nü: 'Bizim sözde insan tabiatımız, kısacası üstesinden gelmeye çalışacağımız şeydir; ve onun üstesinden gelene de Zerdüş insanüstü der. Nietzsche'nin insanüstünü insanın sonu temasıyla birleştiren ilk postmodern düşünür Deleuze'dur. Deleuze bunu şöyle ifade eder: 'Varlığı suçlamayan, ve onu değersizleştirmeyen insana hâlâ insan denilebilir mi? O artık insan gibi düşünebilir mi? O, insandan başka bir şey, belki de insanüstü olmaz mı?'¹⁶ Foucault, insanın sonu temasında, Deleuze'dan da ileri gider, adeta kar-tezyen sujesinin ölümünü ilan eder. Foucault'nun Kelimeler ve Şeyler kitabının sonundaki şu ifadeleri çok tartışmalara konu olmuştur:

Tanrının ölümünden ziyade –veyahutta, bu ölümün ardından ve onunla derin bir bağlantıda- Nietzsche'nin düşüncesinin haber verdiği şey, onun katilinin sonudur; insanın çehresinin kahkahalar için paramparça oluşu ve maskelerin geri dönüşüdür; ...insanın tamamen darmadağın olmasıyla Aynının Dönüşünün kimliğidir. ...Bizim düşüncemizin arkeolojisi kolaylıkla gösteriyor ki, insan çok yeni bir icattır. Ve belki de sonu yaklaşıyor.¹⁷

Foucault'nun insanı, ve belki de kendisini, tanrının katili olan en çirkin adamla, veya Zerdüş'tün kahkahalarla gülmelerini tavsiye ettiği yüce insanlarla¹⁸ özdeşleştirilmesi, veya onlara indirilmesi, Foucault'nun kendisinin 'insanüstü' veya 'üstinsan' kavramından ne kadar uzak olduğunu göstermektedir. Derrida da, 'İnsanın Sonu' başlıklı makalesinde kendisini, Heidegger'in Nietzsche'yi metafiziksel değerlendirmesi ve Nietzsche'nin yüce adam tiplmesi arasında mistik bir şekilde hapsederek, Hegel'in insan ve tanrının bütünlüğünü temsil eden 'biz' ifadesinin altındaki gizli negatif otoriteye kayıtsız şartsız teslim olur. Derrida, güya üstesinden geldiğini zannettiği Hegel'in nihilizmini ve onun yokluk teması içinde gizlediği mistik anlayışını tekrar etmekten öte gidemez; Hegel'i ve onun felsefesini yere vururken göğe çıkarır (Aughebung).

14 A.g.e., 404.

15 A.g.e., 394.

16 G. Deleuze, a.g.e., s. 35.

17 M. Foucault, *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*. Londra: Routledge, 1994, ss. 385, 387.

18 Bkz., F Nietzsche, *Thus Spoke Zarathustra*. Editör: W. Kaufmann, a.g.e., ss. 407-8.

Nietzsche'yi yanlış anlamak yönünde de bilinçli bir gayrete giren Derrida, üstinsan veya insanüstü kavramlarına değinmez bile. Çünkü o, bilinçli veya bilinçsiz, Hegelci sujeyi mistik bir perde arkasında yeniden yaşatma gayretindedir.

İnsanüstünü, yaşamış olan şu veya bu şahsiyetlerle özdeşleştirmek yanlış olur. Çünkü o virtüel bir kavramdır, aktüel olamaz. O trajedinin tanrısı Dionysus gibidir. Asıl trajediyi Dionysus yazar; ama onu sahneye koyabilmek için Apollo'ya ihtiyaç duyar. Dionysus, Apollo'ya rolünü dikte eder ve Apollo da o rolü oynar. Apollo dramının tanrısı olduğu için, sahnelenen oyun artık trajedi değil dramadır. Sadece özde trajik olan seyirci, Apollo'nun dramasından trajik mesajları alır; Apollo'nun draması içinde Dionysus'un trajedisini izler. Trajik olmayan seyirciler trajedi nedir bilmez. Onlar için sadece drama vardır, veya trajedi bir tür dramadır.¹⁹ İnsanüstü kavramı, trajedinin tanrısı Dionysus'tan farklı bir şey değildir. O hareket halinde bir vektördür, koordinatlarını ancak seyircilerin verebileceği bir vektör.

Burada sadece Deleuze'un, Spinoza'dan ödünç alıp uyguladığı tümden gelim metoduna dayalı sonsuzluk kavramı ve ifade gücü, ve Bergson'un elan vital ve 'süre' kavramlarının değişik bir yorumu ışığında, insanüstünü nasıl değerlendirdiğine kısaca değinerek sonuca varmak istiyorum. Deleuze, Newton fiziğinin artık yerini quantum fiziğine ve dengesizlik termodinamiğine, ve basitten karmaşığa giden evrim hareketinin yerini termodinamiğin karmaşıktan basite doğru giden hareketine terketmeğe başladığı zamanımızda, Batı insanını da bu son değişimlere uymaya zorlar. Deleuze ile, asırlardır gözleri yukarda olan, ve molar zirveye ulaşmış modern insanın artık trajik bir molekülerleşme, zirveyi terkediş ve yersiz yurtsuzlaşma macerası başlar. Deleuze 'Yürüyorum öyleyse varoluyorum' ifadesini, çok iddialı bulduğu Descartes'ın 'Düşünüyorum öyleyse vırım' ifadesine tercih eder. Onun Guattari ile birlikteki macerası artık karmaşıktan basite, majör terimlerden minör terimlere doğru bir yolculuktur; adeta 'modern insan'ın özdeşleştiği veya çağrıştırdığı tüm şu majör ifadelerden kaçış yolculuğudur: 'yetişkin-beyaz-heteroseksüel-Avrupalı-erkek-standart bir dil konuşan (Joyce'un veya Ezra Pound'un Ulysses'i)'.²⁰ Deleuze ve Guattari modern insanın üstesinden gelebilme, mevcut insan kavramlarını ve bilinen insan tabiatlarını aşabilme çabalarını, 'sizoanaliz' adı altında psikoanalize alternatif olarak sundukları kademeli bir kavramsal analizle ortaya koyarlar. Nietzsche'nin de sık sık yaptığı bir analizdir bu. Önce kadın-oluşla başlar, sonraki kademeler çocuk-oluş, hayvan-oluş, bitki-oluş, moleküler-oluştur. Son

19 Nietzsche bu yüzden Yunanlıların bile yanlış yorumladığı trajediyi kendisinin keşfettiğini söyler (bkz., Deleuze, a.g.e., ss. 11-2).

20 G. Deleuze & F. Guattari, *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. Ing. Çeviren: B. Massumi. Londra: The Athlone Press, 1988, s. 105.

farkedilmez oluş (becoming-impeceptible), yani 'insanüstü' gelir. Deleuze ve Guattari ancak efsanelerde, romanlarda, ve günümüzde psikologların muayenehanelerinde görülebilen bu analizi çok ciddiye alırlar; bu onlar için en empirik bir kavramsal analizdir ve jeolojik bir gerçektir. Onlar için yaşamın usulü, hep minör olarak kalmak ve minör-oluştur. Modern insanın ağır yükünden kurtulmak ancak böyle mümkündür. Deleuze ve Guattari, daha global bir düzeyde ortaya attıkları Nomadoloji (Göçebibilim) veya göçebe-oluş kavramlarıyla da, devlet aygıtı içerisinde evrensel bir suje olmaktansa çölde bir bedevi kabileden olmayı tercih ederler; tepkisel ve negatif güçlerle dolu haçlı orduları içinde yer almaktansa, Cengiz'in sadece savaşmak için savaşan aktif savaş makinasının bir parçası olmak isterler. Nomadoloji, molar durgunluğa ulaşmış Batı insanının, Doğu'ya yeni bir umutla, yeni ufuklar açabilme ve yeni çözümler bulabilme umuduyla, bakışıdır.

Deleuze ve Guattari'nin Nomadolojik ve şizoanalitik bir gözlemine göre, bir minör terimin majör oluşu (mesela bir Hintli'nin İngiliz oluşu veya bir kadının erkek oluşu) hem tepkiseldir hem de jeoloji kurallarına aykırıdır; sadece ve sadece minör oluş (bir İngiliz'in Hintli oluşu veya bir erkeğin kadın oluşu) vardır ve aktif bir harekettir. Erkeğin kadın oluşu, veya hayvan oluşu organik olarak düşünülmemelidir. Bu oluşlar, illa bir kadın veya bir hayvanın hareket ve davranışlarını taklit etmek şeklinde de olmayabilir; sadece bir kadına veya bir hayvana ait bir hususiyeti dışı vurmak ve onlara ait bir olguyu moleküler bir şekilde tecrübe etmekle de kadın oluş veya hayvan oluştan bahsedilebilir. Bu oluşların ortak şartı, molekülerleşmenin ve belli bir sujesiz bireyselleştirmeyi sağlamadığından, bir oluş değildir. Bir kadının erkek olma dürtüsü, veya azınlığa ait bir ferdin çoğunluktan olma dürtüsü, molarlardır ve tepkisel güçleri hakim kılar. Zaten moleküler olan bu minör bireyler 'kendi oluşlarını' yenilemek durumundadırlar. Deleuze ve Guattari, bir kadın için kadın-oluş zaten moleküler bir olay olduğundan, kadınlara da 'kadın oluşu' tavsiye ederler. Yine benzer nedenlerle, Afrikalı bir siyah ta kendisi için aktif olan 'siyah oluş' sürecine girmelidir.

Sonuç olarak, Deleuze ve Guattari, biz Doğu insanlarını da belki moleküler ve aktif olarak niteleyecekler, ve tüm tepkisel güçlere dur deyip kendi aktif güçlerimize kucak açarak 'biz oluşu' denememizi tavsiye edeceklerdi. Nomadoloji kavramları, biraz tarihsel de olsa bunu gösteriyor. Deleuze ve Guattari'nin şizoanalizleri takdire değer ve devam ettirilmesi gereken bir insanı aşma gayreti. İnsanın, kendi tarihsel insan betimlemesine sırt çevirdiğinde yapacağı tek doğru şey, kendisine en yakın olan canlılardan başlayarak yeryüzünü incelemektir. Deleuze ve Guattari bunu empirik bir şekilde yapıyorlar. Kadın oluştan başlıyorlar; hayvan oluş, moleküler oluş evrelerinden geçip sonunda dünyanın veya bir Bütünün rengini almak olan farkedilmez oluşa ulaşıyorlar. İlk bakışta insan egosu parçalanıp moleküler hale getirilmiş gibi gözükse de, far-

kedilmez oluş, yine bir egonun dönüşü olayıdır. Unutulduğu zannedilen ego, farkedilmez oluş ile, tüm dünyayı kaplamış olarak geri dönüyor; her şey artık bireyin egosu durumuna çıkıyor; insan yine tanrı oluyor. Tek değişen şey tanrı kavramı. Klasik tanrı, insanın ilerde ulaşabileceği molar bütünlük olarak gözüktürken, Deleuze ve Guattari'de moleküler tanrı(lar) kavramını görüyoruz. İnsanın büyüyerek değil, Leibniz'in monadları gibi küçülerek tanrı(lar) oluşunu görüyoruz. Gözükten şu ki, Batı insanı, insanı minörleştirmiş ama üstesinden hâlâ gelebilmiş değil, ve Nietzsche'nin insanüstü, yine aktüel olma ve insan olma tehlikesiyle karşı karşıya.

Peki ya biz Doğu insanları, insanın sonunun ve insanüstünün neresindeyiz? Veya Nietzsche'nin hayranlık duyduğu o eski Doğu'nun insanlık anlayışı ne ölçüde korunabildi veya geliştirilebildi? Bizde de insanın sonundan sözedilebilir mi?